

Johannes Gezelius vanhemman kirjapainossa painettujen latinan oppikirjojen pedagogiikka

Ruotsalaissyntyinen Johannes Gezelius vanhempi (1615–1690) nimitettiin Turun piispaksi vuonna 1664. Neljänneksivuosisadan kestäneen piispankautensa aikana Gezelius pyrki edistämään niin pappien, akatemian ja koulujen opiskelijoiden kuin kansan sivistystä. Pian Turkuun saapumisensa jälkeen Gezelius hankki oman paperitehtaan sekä kirjapainon, jota hoiti kirjanpainaja Johan Winter.¹ Piispan kustannustoiminnan yhtenä tarkoituksena oli parantaa oppikirjojen saatavuutta ja laskea niiden hintaa: Gezeliuksen mukaan “tarpeellisten kirjojen puute ja korkea hinta” estivät opintojen etenemisen “näillä kaukaisilla mailla”.²

Suuri osa Gezeliuksen kirjapainossa painetuista oppikirjoista oli tarkoitettu latinan opintoihin.³ Nämä latinan kirjat edustavat useita oppikirjallisuuden lajeja: kielioppien ja sanakirjojen lisäksi on mietelausekokoelmia, dialogeja, näytelmiä, antiikin auktorien teoksia ja muita lukukirjoja. Varsinaisen sisältönsä lisäksi monissa latinan oppikirjoissa on tekijöidensä pedagogista ajattelua ilmentävää sisältöä, kuten esipuheita ja sanastoja johdantoinen. Monet esipuheista sisältävät yksityiskohtaisia kasvatustopillisia ohjeita kirjaa käyttäville opettajille.

Esipuheiden kirjoittajat

Kirjoittajan nimellä varustetut esipuheet Gezeliuksen kirja-

painon latinan oppikirjoissa ovat kolmen eri henkilön kirjoittamia: Gezeliuksen itsensä, Henricus Florinuksen ja Barthollus Rajaleniuksen. Esipuheista neljä on painettu Gezeliuksen allekirjoituksella varustettuina.⁴ Jo ennen nimitystään Turun piispaksi Gezelius oli julkaissut oppikirjoja Tartossa toimissaan siellä Raamatun alkukielten ja teologian professorina. Turussa Gezelius julkaisi niin kansanopetukseen kuin akatemiaan tarkoitettuja oppikirjoja.⁵ Vaikka Turussa painettujen oppikirjojen painosmääristä ei ole tarkkoja tietoja, on arvioitu, että painokset olivat suurempia kuin mihin Suomen alueella oli ennen tätä totuttu.⁶

Vuonna 1678 Gezeliuksen kirjapainossa painetun latinalais-ruotsalais-suomalaisen sanakirjan *Nomenclatura Rerum brevissima, Latino–Sveco–Finnonica* tekijä Henricus Florinus (1633–1705) oli isänsä seuraaja Paimion kirkkoherrana. Suunnilleen vuosina 1663–1671 hän toimi Hämeenlinnan koulun rehtorina. Noin 3 000 hakusanaa sisältävän alkeissanakirjansa esipuheessa Florinus kirjoittaa koonneensa teoksen muiden velvollisuuksiensa ohella, koska sanakirjoja ei ollut saatavilla kirjapuodeissa. Florinus tunnetaan hyvänä suomen kielen taitajana ja hänen merkittävimpiä toimiaan oli osallistuminen vuosina 1683–1685 Gezeliuksen kirjapainossa painetun raamatunkäännöksen tarkastamiseen.⁷

Breviarium grammaticae Latinae -nimisen latinan kieliopin tekijä Barthollus Rajalenius (Bertil Rajalen) oli kotoisin Satakunnasta ja hänet mainitaan ylioppilaana Turussa vuonna 1672 tai 1673. Kymmenen vuotta myöhemmin Rajalenius valittiin Rauman kirkkoherraksi ja samana vuonna painettiin Gezeliuksen kirjapainossa hänen 26 sivua pitkä kielioppinsa. Teoksessa on varsinaisen sisällön lisäksi Rajaleniuksen kirjoittama nelisivuinen esipuhe ja sivun pituinen epilogi sekä kymmenen sivua pitkä teksti opettamisesta ja oppimateriaaleista (*Informandi modus*). Rajaleniuksen myöhemmistä elämänvaiheista tiedetään vain vähän. Hän kuoli vuonna 1703 tai 1704.⁸

Muutamissa Gezeliuksen kirjapainon latinan oppikirjoissa on allekirjoittamaton esipuhe. Floruksen historiateoksen, Phaedruksen faabelikokoelman ja Erasmus Rotterdamilaisen *Libellus aureuksen* allekirjoittamattomat esipuheet sisältävät kuitenkin samankaltaisia ajatuksia kolmen edellä mainitun kirjoittajan esipuheiden kanssa. Myös mietelausekokoelmassa *Aureae sententiae* ei ilmoiteta tekijän nimeä esipuheen yhteydessä, joka on erityisen laaja ja pedagogisilta ohjeiltaan yksityiskohtainen. Gezeliuksen *Sylloge*-sanakirjaansa liittämän esipuheen mukaan *Aureae sententiaen* esipuhe on kuitenkin hänen itsensä kirjoittama.⁹

Pedagogisten esipuheiden sijasta joissakin latinan lukukirjoissa on alkuperäisen tai aikaisemman kirjoittajan esipuhe tai sitaatti. Esimerkiksi Cornelius Nepoksen elämäkertakokoelmassa on tekijän itsensä kirjoittama esipuhe.¹⁰ Toisaalta esimerkiksi Ciceron teoksissa, Terentius Christianuksen eli alankomaalaisen Cornelius Schonaeuksen näytelmissä ja saksalaisen Christophorus Helviciuksen laatimassa dialogikokoelmassa ei ole lainkaan esipuhetta.¹¹ Näitä ilman esipuhetta painettuja teoksia voitiin käyttää lukukirjoina, jolloin pedagogiset ohjeet kirjojen käyttämiseksi eivät olleet välttämättä tarpeellisia. Myös niissä oppikirjoissa, joissa ei ole esipuhetta, mainitaan yleensä kirjan kohderyhmä ja käyttöohjeita nimiösivulla tai sanaston yhteydessä.

Kohderyhmät

Latinan oppikirjojen kohderyhmä mainitaan useimmiten nimiösivulla. Esimerkiksi *Aureae sententiaen* nimiösivun mukaan kyseinen mietelausekokoelma on tarkoitettu “poikaiän opintoihin”.¹² Samoin sanakirja *Sylloge* on tarkoitettu poikaikää varten, jotta “tällä erittäin helpolla ja paljon käytetyllä menetelmällä oppilas voisi oppia latinan sanastoa ilman vastenmielisyyttä”.¹³ Useiden oppikirjojen nimiösivulla on tarkemmin määritelty kou-

luaste, jolle kirja on tarkoitettu. Esimerkiksi Aisopoksen kreikkalais-latinainen faabelikokoelma on osoitettu triviaalikoulujen käyttöön ja Ciceron valitut kirjeet triviaalikoulujen alemmille luokille.¹⁴

Osa oppikirjoista on voitu käyttää useammalla kouluasteella. Esimerkiksi Erasmusuksen *Libellus aureus* on nimiösivunsa mukaan tarkoitettu sekä triviaalikouluille että niitä alemmille pedagogioille, ja Ciceron valitut puheet on osoitettu edistyneemmille oppilaille sekä akatemiassa että kymnaaseissa.¹⁵ Eriyistäpauksena voidaan mainita leikillisestä kielioppisodasta kertova *Bellum grammaticale*, joka on nimiösivunsa mukaan tarkoitettu paitsi hyödyksi myös huviksi opiskelevalle nuorisolle.¹⁶ Myös Cornelius Schonaeuksen komediat ovat oletettavasti tarjonneet huvia oppilaille, sillä ne on osoitettu “näytelmiin ihastuneelle opiskelevalle nuorisolle”.¹⁷

Kohderyhmä on yhtä antiikin teosta lukuun ottamatta mainittu kaikissa latinan oppikirjoissa.¹⁸ Kohderyhmät kattavat kaikki aikakauden kouluasteet, mutta pääpaino on triviaalikoulujen oppilaisissa ja muissa nuoremmissa oppilaisissa. Vaikka kohderyhmiksi mainitaan eri kouluasteiden oppilaat, esipuheet on poikkeuksetta omistettu opettajille. Esimerkiksi evankeliumiteoksen *Dominicalia & festivalia evangelia* esipuheen Gezelius on omistanut “ahkerille herroille opettajille” ja Florinuksen sanakirjan esipuhe on osoitettu “hurskaalle ja uskolliselle pedagogille”.¹⁹

Muut kielet

Monet Gezeliuksen kirjapainon latinan oppikirjoista sisältävät myös muihin kieliin kuin latinaan liittyvää aineistoa. Erityisesti latinan ja kreikan opiskelu liittyi aikakauden kouluissa läheisesti toisiinsa, sillä käännösharjoituksia tehtiin latinasta kreikkaan ja toisinpäin, ja kreikkaa opiskeltiin latinankielisistä kieliopista ja sanakirjoista. Monet latinan oppikirjoista ovatkin käytännössä sekä kreikan että latinan oppikirjoja, kuten kaksikieliset Aisopoksen

faabelikokoelma, evankeliumikokoelma *Dominicalia & festivalia evangelia*, saksalaisen Johannes Posseliuksen kirjoittama keskusteluopas sekä Gezeliuksen kreikkalais-latinalainen sanakirja.²⁰ Kaksikielisten lukukirjojen tekstit ovat vierekkäisillä palstoilla kreikaksi ja latinaksi.

Ruotsia esiintyy useassa latinan oppikirjassa vähintäänkin sanastossa. Esimerkiksi Floruksen ja Curtius Rufuksen teosten sanastoissa on ruotsinkielisiä vastineita.²¹ Tšekkiläisen Johannes Amos Comeniuksen *Orbis sensualium pictus* -teos sisältää samat kuviin liittyvät tekstit latinaksi ja ruotsiksi, ja siksi se Gezeliuksen mukaan “ansaitsee tulla kutsutuksi ensimmäiseksi sanastoksi”.²² Florinuksen sanakirjassa kaikki hakusanat luetellaan paitsi latinaksi ja ruotsiksi myös suomeksi.²³ Kokonaisia käännöksiäkin painettiin, sillä Erasmuksen *Libellus aureus* sisältää tekstin latinan lisäksi ruotsin, saksan ja suomen kielillä.²⁴

Äidinkielen tärkeyttä latinan opinnoissa käsitellään eräiden esipuheiden opetusohjeissa. *Aureae sententiaen* esipuheen mukaan oppilaan tulee kääntää teoksen sisältämät mietelauseet ensin sana sanalta ja ilmaista sitten lauseen sisältö äidinkielellään.²⁵ Myös Rajalenius käsittelee äidinkielen käyttämistä: hänen mukaansa “uutterat opettajat selittävät kaiken sanatarkasti äidinkielellä”, jotta oppilas oppisi kääntämään sanakirjan avulla ja opettajan kuunnellessa minkä tahansa tekstin.²⁶ Sanakirja *Syllogen* esipuheessa Gezelius käsittelee latinan ja äidinkielen välisiä eroja sekä niistä aiheutuvia pulmia kääntämisessä. Koska Gezeliuksen mukaan monia latinan adjektiiveja olisi vaikeaa kääntää yksinään, moniin sanakirjan adjektiiveihin on yhdistetty substantiiveja.²⁷ Juuri *Syllogen* esipuhetta lukuun ottamatta latinan, muiden vieraiden kielten ja äidinkielen rakenteellisiin tai muihin eroihin kiinnitetään esipuheissa vain vähän huomiota.

Kolmesta oppikirjailijasta suurimman huomion muille kielille antaa kieliopintekijä Rajalenius. Hänen mukaansa ei ole “mitään jalompaa, tarpeellisempaa, miellyttävämpää ja

arvostetumpaa” kuin kielten osaaminen; tämän tietävät erityisesti ne, jotka pystyvät neuvottelemaan vierasmaalaisten kanssa menestyksekkäästi ilman tulkkia ja erehdyksiä. Rajaleniuksen mukaan Ruotsin valtakunta hyötyy kieliä osaavista kansalaisista, ja nuorison tulisi oppia kunnolla kahta tai kolmea kieltä, “jotta nämä kuulemansa ja lukemansa pian ja täydellisesti ymmärtäisivät ja siitä, mitä ovat ymmärtäneet, osaisivat puhua”. Rajaleniüs käsittelee lisäksi “tarpeellisten ja kotimaassa paljon käytettyjen” kielten oikean ääntämyksen tärkeyttä.²⁸

Rajaleniüs siis korostaa oman aikansa kielten osaamista ja siitä koituvia poliittisia hyötyjä. Tämä heijastelee aikakauden pyrkimyksiä kouluopetuksen kehittämiseksi ja kielivalikoiman laajentamiseksi.²⁹ Koska Rajaleniuksen teos on latinan kielioppi, on kuitenkin luonnollista, että suurimman huomion kielten joukossa hän antaa latinalle. Rajaleniuksen mukaan latina sisältää kaiken sivistyksen ja kaikki tieteet.³⁰ Latinan ja muiden kielten opiskelemisessä hän korostaa työnteon ja ponnistelun merkitystä: lyyrankin soitossa tarvitaan taitavaa kättä ja harjoitettuja sormia.³¹ Monilta osin Rajaleniuksen teksti on retorista kielitaidon ylistystä, mutta runsaat lähdeviittaukset ja käsiteltyjen kielten ja muiden oppiaineiden määrä kertovat kirjoittajan monipuolisesta pedagogiikkaan liittyvästä lukeneisuudesta.

Ohjeet opettajalle

Opintojen alkuvaiheeseen tarkoitettujen latinan oppikirjojen mukaan aluksi on oleellisinta oppia tärkeimmät taivutusparadigmat. Esipuheiden mukaan taivutusten oppimista tehostaa helpohkon tekstin lukeminen, ja niitä voidaan harjoitella puhumalla ja kirjoittamalla.³² Latinan opintojen alkuvaiheessa päämääräksi mainitaan lisäksi sanaston oppiminen. *Aureae sententiaen* esipuheessa Gezelius kehottaa opettelemaan sanoja, joista kieli koostuu: oppimalla sanat oppii kie-

len.³³ Myös sanakirjantekijä Florinuksen mukaan sanaston oppiminen on opintojen alkuvaiheen tärkein päämäärä.³⁴

Yksityiskohtaisimmat ohjeet suositeltavasta opetusmenetelmästä annetaan Gezeliuksen kirjoittamassa *Aureae sententiaen* esipuheessa. Sen mukaan opintojen alussa eli deklinaatioiden ja konjugaatioiden taivutuskaavojen opettelemisen jälkeen ei tule heti siirtyä varsinaisiin kieliopin sääntöihin. Näin sanotaan kuitenkin usein meneteltävän, “aiheuttaen nuorisossa suurta vastenmielisyyttä”. Esipuheen mukaan kielioppi ei opeta kieltä, vaan “oikein puhumisen tavan”, joka edellyttää kielen jo olevan jossain määrin tuttua. Gezeliuksen mielestä ensin on sanaston kautta opittava kieli, vasta sitten kieliopin säännöt.³⁵

Paras menetelmä kielen oppimiseksi alkeistasolla on *Aureae sententiaen* esipuheen mukaan opiskella valikoituja “erinomaisia” lauseita. Mietelauseita voidaan käsitellä vain yksi päivässä. Aluksi oppilas lukee opettajan läsnä ollessa lauseen niin monta kertaa, kunnes hän osaa ääntää sen taitavasti. Sitten oppilas kääntää lauseen sana sanalta ja ilmaisee äidinkielellään “lauseen merkityksen ja kirjoittajan ajatuksen”. Tämän jälkeen oppilas kirjoittaa lauseen muistiinpanoihinsa siten, että jokainen lause on omalla sivullaan ja myöhemmille merkinnöille jää tilaa. Kun oppilas on painanut lauseen mieleensä, opettaja selostaa lauseessa käytettyjen sanojen alkuperää ja samasta kantasana johdettuja sanoja. Esimerkiksi lauseessa “Hurskaus on hyödyksi kaikessa” (*Pietas ad omnia utilis*) esiintyvistä substantiivista *pietas* voidaan mainita kantasana eli adjektiivi *pius*, sen superlatiivi *piissimus* (sekä komparatiivin puuttuminen ja korvaava ilmaisu *magis pius*), adverbit *pie* ja *piissime* sekä kielteiset ilmaisut *impietas*, *impius*, *impiissimus* ja *impie*. Opettaja voi lisäksi mainita synonyymeja, kuten *omnis*-sanalle synonyymit *universus* ja *totus*.³⁶ Yhden mietelauseen avulla opettaja voi siis käsitellä lukuisia sanaluokkia ja moninkertaisen määrän sanoja alkuperäiseen lauseeseen verrattuna.

Myös Rajalenius kehottaa välttämään liikaa kielioppia opintojen alkuvaiheessa: hänen mukaansa kaikki säännöt eivät ole tarpeellisia aloittelijoille. Sen sijaan kielen jatkuva käyttö ja aika tekevät asiat aikanaan tutuiksi. Rajalenius kirjoittaa koonneensa kielioppiinsa vain välttämättömät asiat jäljitellen taiteilijoita, jotka onnistuvat kuvaamaan laajoja asioita pienissä tauluissa.³⁷ Myöhemmin Rajalenius kiteyttää ajatuksensa kirjoittamalla, että kieli tulee oppia ensin ja kielioppi korjaa sen sitten oikeaksi.³⁸ Gezeliuksen kirjoittamat esipuheet ja Rajalenius ovat muutoinkin opetusohjeissaan varsin yhteneväisiä. Florinus sen sijaan ei käsittele tarkemmin opettamisen menetelmiä.

Kantasanat ja johdokset

Kantasanojen ja niistä muodostettujen sananjohdosten korostaminen on Gezeliuksen kirjapainon latinan oppikirjoissa keskeinen piirre, sillä käsitteet kantasana (*primitivum*), johdannainen (*derivatum*) ja yhdysliitteellä muodostettu/yhdyssana (*compositum*) mainitaan niin monissa esipuheissa ja nimiösvuilla.³⁹ Esimerkiksi sanakirja *Syllogen* esipuheen mukaan oppilaiden tulee oppia “tarkkaan ja huolellisesti” kantasanoja taivutuksineen ja ennen kaikkea niiden asioiden nimiä, jotka ovat kyseiselle ikäluokalle tuttuja. Lisäksi tulee oppia kantasanojen “erityisiä ja paljon käytettyjä johdannaisia”.⁴⁰

Syllogen esipuheessa neuvotaan myös, että johdetut ja yhdistämällä muodostetut sanat käsitellään opettajan ahkeran mieleen juurruttamisen ja helpon latinankielisen tekstin avulla. Tämän jälkeen on *Syllogen* mukaan mahdollista edetä menestyksekkäästi klassisten auktorien lukemiseen, jonka yhteydessä on edelleen tarpeen käyttää sanakirjaa monien sanojen kreikkalaisen alkuperän takia.⁴¹ Evankeliumikokoelmassa *Dominicalia & festivalia evangelia* annetaankin “kieliopillinen analyysi ja kantasanat kummallakin kielellä”, eli kreikaksi ja latinak-

si. Gezeliuksen mukaan tarkoituksena on kiinnittää oppilaiden huomio “hurskauden ja kielten harjoitteluun” ja totuttaa oppivat mielet etsimään kantasanoja, johdannaisia ja yhdyssanoja sanakirjoista.⁴²

Gezeliuksen tavoin Rajalenius kehottaa käyttämään opetuksessa helppoja lauseita, joita tulee painaa mieleen: jos niiden kantasanat jo osaa, oppii helposti kantasanoista johdetut ja yhdistetyt sanat. Rajaleniuksen mukaan toisistaan johdettuja sanoja voi katsella kuin kultaisesta ketjusta riippuvia jalokiviä.⁴³ Myös Florinuksen sanakirjassa kantasanat korostuvat, sillä osa niistä on painettu isoilla kirjaimilla: joidenkin kantasanojen jälkeen luetellaan johdannaisia ja muita ilmaisuja, kuten sanan kala kohdalla (“*PISCIS* - - *Pisciculus* - - *Piscis recens* - -”).⁴⁴ Florinuksen käytäntö ei kuitenkaan ole johdonmukainen, ja teoksen idea on esitellä sanastoa aihepiireittäin eikä kantasanojen mukaan.

Vaikeudet ja oppilaiden käsityskyky

Gezeliuksen *Orbis sensualium pictus* -teokseen kirjoittaman esipuheen mukaan hyvältä opettajalta vaaditaan kolme ominaisuutta, ahkeruutta (*industria*), huolellisuutta (*diligentia*) ja kärsivällisyyttä (*tolerantia*).⁴⁵ Samat kolme ominaisuutta mainitaan vinjetiksi muotoiltuna tunnuslauseena paradigmakokoelmassa.⁴⁶ Useassa oppikirjassa mainitaan lisäksi opettajan väsymättömyys.⁴⁷ Gezeliuksen mukaan opettajien huolimattomuus ja kärsimättömyys kuitenkin aiheuttivat todellisuudessa monille oppilaille vahinkoa. Hänen mukaansa monilta opettajilta puuttui ahkeruutta tai oikea opettamisen menetelmä. Lisäksi epäoleellisuuksiin ja sivupoluille ajautuminen vei vain harvat opintiellä haluttuun päämäärään eli tuottamaan julkista hyötyä.⁴⁸

Myös Florinus ja Rajalenius käsittelevät lyhyesti oppimiseen liittyviä vaikeuksia. Florinuksen mielestä verbien

taivutuksen oppiminen on tärkeää: opettajien nurinkurisen kiireen takia niitä ei kuitenkaan usein opita, mikä on oppilaille suureksi vahingoksi.⁴⁹ Rajaleniuksen mukaan monille kielen oppiminen on vaikeaa, ja oppilaita näännytetään ja väsytetään ilman sopivaa ja tarpeellista harjoitusta.⁵⁰ Kaikki kolme oppikirjailijaa epäilemättä pyrkivät kirjoillaan osallistumaan mainitsemiensa ongelmien korjaamiseen.

Vaikeuksien lisäksi latinan oppikirjoissa käsitellään oppilaiden käsityskykyä ja opettajan harkintavaltaa. Gezelius mainitsee *Aureae sententiaen* esipuheen yksityiskohtaisten opetusohjeiden jälkeen, että muu jätetään opettajan ahkeruuden ja taitavuuden varaan. Lisäksi hän kirjoittaa, että jos annetut ohjeet – joiden kielletään olevan määräyksiä – eivät jotakuta miellytä, kukin opettaja voi opettaa mietelauseita “ilman tarkempaa sanojen johdoksien selittämistä tai lauseen sisällön perinpohjaista tutkiskelua”. Toisaalta oppilaiden käsityskyvyn (*pro captu discentium*) ja opettajan ahkeruuden ja taitavuuden mukaan voidaan käsitellä useampiakin mietelauseita päivässä; Gezelius kehottaa opettajia mukauttamaan opetuksensa oppilaiden käsityskykyyn.⁵¹

Vastaavasti sanakirja *Syllogen* esipuheessa Gezelius mainitsee opettajan taitavuuden ja oppilaiden käsityskyvyn. Gezeliuksen mukaan asiat voi tarpeen mukaan ohittaa, lykätä tai käsitellä kunnolla ja havainnollistaa muilla esimerkeillä.⁵² Myös esimerkiksi Phaedruksen faabelikokoelman esipuheessa mainitaan oppilaiden osaamisen huomioiminen.⁵³ Gezeliuksen tavoin Rajalenius viittaa oppilaiden käsityskykyyn *pro captu*-käsitteellä.⁵⁴ Sama termi mainitaan myös joidenkin teosten nimiösivuilla.⁵⁵ Florinus puolestaan ei mainitse asiaa tarkemmin, mutta hänen mukaansa esimerkiksi verbit on opiskeltava kieliopista, mikä jätetään kunkin opettajan ahkeruuden osalle.⁵⁶

Latinan oppikirjoissa annetaan varsinaisten opetusohjeiden lisäksi neuvoja luettavien auktorien valitsemiseen. Suositusten taustalla olivat voimassaolevan koulujärjestyksen ohjeet, joiden mukaan esimerkiksi Ciceron ja Vergiliuksen teokset kuuluivat koulujen opetusohjelmaan.⁵⁷ Gezeliuksen kirjapainon latinan oppikirjojen tekijät noudattelevat koulujärjestyksen suosituksia ja kirjapainossa painettiin pääosin koulujärjestyksessä mainittuja teoksia, ei kuitenkaan esimerkiksi Vergiliusta ja Liviusta.⁵⁸

Rajaleniuksen lukusuositukset ovat koulujärjestykseen ja Gezeliuksen vuoden 1683 opetusohjelmaan verrattuna laajat: Rajalenius suosittelee alkeiskirjojen, kuten Comeniuksen *Orbis sensualium pictuksen* jälkeen Terentiusta, Phaedrusta, Ciceron kirjeitä, Caesaria ja Ovidiuksen *tristiaa*. Teoksia tulee Rajaleniuksen mukaan lukea, kunnes oppilaan arvostelukyky on kehittynyt ja hän voi lukea itse eri tieteenaloihin liittyviä tekstejä ja merkittävien auktorien teoksia. Rajaleniuksen suosittelemien auktorien ja teosten listalla ovat myös Cornelius Nepos, Ciceron *De officiis*, Ovidiuksen *Metamorfoosit*, Curtius Rufus, Suetonius, Valerius Maximus, Velleius Paterculus, Florus ja Vergilius.⁵⁹ Rajalenius siis suosittelee laajasti klassista kirjallisuutta. Humanismin perintöä oli näin ollen olemassa aikakaudelle tyypillisen teologian painottamisen ja puhdasoppineisuuden kukoistaessa.

Sen sijaan Gezeliuksen lukusuosituksia on pidetty uskonnollista kasvatusta ja uudemman ajan latinaa painottavina.⁶⁰ Tämä tulkinta pätee erityisesti Gezeliuksen vuonna 1683 julkaiseman opetusohjelman *Methodus informandi* kohdalla, mutta mielenkiintoisen vertailukohdan tarjoaa mietelausekokoelma *Aureae sententiae*, jonka laatimiseen Gezelius osallistui vähintäänkin kirjoittamalla esipuheen. Kokoelman lauseista ylivoimaisesti suurimman osan lähteeksi on ilmoitettu antiikin kirjailija. Esi-

merkiksi Cicero mainitaan mietelauseen lähteenä 45 kertaa, Seneca 36, Ovidius 15, Horatius ja Livius 13, Terentius 12, Quintilianus 11 ja Publilius Syrus 10 kertaa. Lauseita on myös monilta muilta latinankielisiltä antiikin auktoreilta, kuten Sallustiukselta, Plautukselta, Tacitukselta ja Vergiliukselta, sekä latinaksi käännettyiltä kreikankielisiltä kirjoittajilta. Vuoden 1671 painoksen lopussa on lisäksi vielä erikseen valikoima mietelauseita Laberiukselta, Publilius Syrukselta, Plautukselta, Terentiukselta, Senecalta ja Vergiliukselta eli pelkästään antiikin kirjailijoilta. 365 lauseesta yhteensä noin 40 eli kymmenesosa on peräisin keski- tai uudelta ajalta, ja ne ovat Erasmusta lukuun ottamatta pääosin yksittäisiä siteerauksia kultakin kirjailijalta. Klassisilla kirjailijoilla siis oli tämän oppikirjan osalta vahva asema latinan alkeisopetuksessa.

Moraaliset kasvatuspäämäärät

Kielenopetuksen lisäksi latinan oppikirjoissa on neuvoja moraalikasvatusta varten. Moraalikasvatusta sisältävällä latinan opetuksella oli pitkät perinteet. Esimerkiksi Caton nimissä kulkenutta mietelmäkokoelmaa, jonka säeparit korostavat hyveellistä elämäntapaa ja joka painettiin Gezeliuksen kirjapainossa vuosina 1669 ja 1685, oli laajasti käytetty oppikirjana jo keskiajalla. Gezeliuksen kirjapainon latinan oppikirjoihin moraalikasvatusta liittyi jopa niin konkreettisesti, että alkeiskielioppi *Donatuksen* yhteyteen painettiin Lutherin latinankielinen *Parvus catechismus*.

Suuressa osassa latinan oppikirjojen esipuheita viitataan moraalikasvatukseen. Erasmusuksen *Libellus aureuksen* allekirjoittamattoman esipuheen mukaan teosta on ensin käsiteltävä kielen kannalta, jotta oppilaat ymmärtävät käytetyt ilmaisut, asiasisällön sekä kielioppisäännöt. Tämän jälkeen oppilaiden tulee tottua käyttäytymään mainittujen ohjeiden mukaisesti: kirjan avulla oppilaat oppivat paitsi kieltä myös

oikeanlaisia tapoja.⁶¹ Myös evankeliumikokoelman *Dominicalia & festivalia evangelia* esipuheessa mainitaan, että opiskelu on “sekä hurskauden että kielen harjoittelua”.⁶² Phaedruksen faabelikokoelman esipuheessa taas mainitaan, että opettaja voi sivuuttaa sisällöltään epäsopivat tarinat.⁶³

Aureae sententiaen esipuheessa teoksen päämääräksi mainitaan opettaa mietelauseiden sisällön avulla oikeanlaista moraalista ajattelua, joka esipuheen mukaan usein kuitenkin jätetään huomiotta. Esipuheessa annetaan esimerkkejä kysymyksistä, joita opettaja voi kysyä oppilailta, kuten “Mitä on hurskaus?” Esipuheen mukaan oppilaille on esiteltävä hyveellisyydestä koituvia etuja ja lupauksia tulevasta. Opettajan tulee lisäksi käyttää “hyveellisesti eläneitä” kirjoittajia.⁶⁴ Vastaavasti Florinuksen sanakirjan esipuhe päättyy mainintaan oppilaiden kristillisestä ja hurskaasta opetuksesta. Florinuksen mukaan taivas antaa siunauksensa sanojen ja taivutusten opiskelulle, ja Jumala palkitsee kristillisen ja hurskaan opetuksen.⁶⁵

Rajaleniuksen kieliopissa moraalikasvatuksellinen ja kristillinen painotus sen sijaan näyttää huomattavasti vähäisemmältä. Modernien kielten osaamista korostaessaan Rajaleniუს painottaa ympäröivään yhteiskuntaan liittyviä hyötyjä kielenopiskelussa sekä toisaalta klassista kirjallisuutta ja sivistystä. Rajaleniuksen ajatusten voidaan katsoa heijastavan sitä, että uskonnollisen kasvatuksen lisäksi aikakauden koululaitokseen ja opetukseen vaikuttivat kansalaiskasvatuksen ihanteet; koulun oli tarkoitus kasvattaa kunnan kansalaisia modernisoituvalla valtiolle.

Vaikutteita Ruotsista ja Manner-Euroopasta

Joihinkin Gezeliuksen kirjapainon latinan lukukirjoihin on liitetty muiden tekijöiden kokoamia sanastoja. Esimerkiksi Floruksen ja Curtius Rufuksen teoksissa on aakkoselliset sanastot, jotka ovat lyhennelmiä Johannes Freinshemiuksen

laatimista sanastoista. Floruksen teoksen sanasto on esipuheen mukaan sen vuoksi lyhennetty, että sanaluettelo ei olisi pidempi kuin itse teksti.⁶⁶ Vastaavasti Cornelius Nepoksen elämäkerta-teoksen lopussa on aakkosellinen, “erittäin valikoitu” Johannes Boecleruksen kokoama sanaluettelo.⁶⁷ Sekä Freinshemius (1608–1660) että Boeclerus (1611–1672) olivat saksalaisia, jotka toimivat professoreina Uppsalassa kuningatar Kristiinan aikana. Heidän merkittävä filologinen työnsä heijastui Suomen kouluihin Gezeliuksen välityksellä ja muokkaamana.

Gezeliuksen kirjapainon latinan oppikirjoissa mainitaan lisäksi lukuisa joukko muita edeltäjiä ja aikalaisia, joiden työtä on hyödynnetty: pedagogit Johannes Amos Comenius (1592–1670) ja Juan Luis Vives (1493–1540), sanakirjantekijät Ambrosius Calepinus (n. 1440–1510) ja Jonas Petri Gothus (1587–1644), professorit Johannes Schefferus (1621–1679) ja Enevaldus Svenonius (1617–1688) sekä saksalaiset filologit Johannes Scapula (n. 1540–1600) ja Ezechiel Vogel (fl. n. 1620). Oppikirjoissa voidaan nähdä samankaltaisia ajatuksia myös muiden kuin nimeltä mainittujen aikaisten tai edeltäjien kanssa. Esimerkiksi kansleri Johan Skytten (1577–1645) ja piispojen Johannes Matthiaen (1592–1670), Johannes Rudbeckiuksen (1581–1646) ja Laurentius Paulinus Gothuksen (1565–1646) ajatuksissa on yhteistä Gezeliuksen kirjapainossa painettujen oppikirjojen esipuheiden kanssa.⁶⁸ Varsin luonnollisesti samankaltaisuuksia on myös vuoden 1649 koulujärjestyksessä, jossa käytetään Gezeliuksen kirjapainon latinan oppikirjoissa usein esiintyviä ilmaisuja esimerkiksi oppilaiden käsityskyvyn huomioimisesta (*pro captu*) ja kantasanojen opettelemisesta (*primitivum, derivatum*).⁶⁹

Koska aikakauden oppineet lainasivat toistensa teoksia usein mainitsematta lähteitään, on hankalaa määritellä, mistä lähde-teoksista samankaltaiset ajatukset ja termit todella ovat peräisin. Ylipäätään Gezeliusta ei ole pidetty erityisen omaperäisenä kirjoittajana, vaan hänen on nähty omaksuneen vaikutteita

muiden muassa Comeniukselta.⁷⁰ Joidenkin Gezeliuksen kirjapainon oppikirjoissa esiintyvien ajatusten voidaan katsoa olevan suorastaan aikakauden yhteistä pedagogista ajattelua. Vaikka Gezeliuksen julkaisemat oppikirjat eivät olleet filologisesti tai metodologisesti omaperäisiä, niissä yhdisteltiin varsin laajasti edeltäjien ja aikalaisten kirjoituksia. Oppikirjoissa ei siis seurattu pelkästään Comeniusta, vaan suurta joukkoa ruotsalaisia ja mannereurooppalaisia oppineita, joiden ajatukset heijastuivat latinan oppikirjojen välityksellä Suomen kouluihin.

Yhteenveto

Johannes Gezelius vanhemman kirjapainossa painettujen latinan oppikirjojen pedagogiikassa on keskeistä sanaston oppimisen korostaminen. Kantasanojen ja niistä johdettujen sanojen opettamista korostetaan muissakin oppikirjoissa kuin sanakirjoissa. Alkeisopinnoissa kehoitetaan käsittelemään latinankielisiä tekstejä ennen varsinaisten kielioppisääntöjen opettelemista: latinan opintoja ei tule aloittaa varsinaisella kieliopilla. Yhteinen piirre oppikirjoissa on myös kannustaminen oppilaiden käsityskyvyn huomioimiseen.

Latinan oppikirjojen esipuheiden kirjoittajien ajatukset vaikuttavat varsin yhteneväisiltä. Eroja on esimerkiksi siinä, että Barthollus Rajalenius ei korosta opetuksen uskonnollista ja moraalikasvatuksellista puolta samassa määrin kuin Gezelius ja Henricus Florinus. Lisäksi Rajaleniuksen suositukset latinankielisen kirjallisuuden lukemiseksi ovat laajemmat kuin Gezeliuksella. Latinan ohella Rajalenius korostaa modernien kielten oppimisen tärkeyttä. Kuitenkin kolmella kirjoittajalla on enemmän yhteneväisiä ajatuksia kuin eroavia, ja heidän teostensa voidaan katsoa syntyneen samojen sivistyspyrkimysten piirissä.

Gezeliuksen kirjapainossa painetut latinan oppikirjat eivät näytä olevan itsenäisen työn tuloksia, vaan niissä on käytetty

laajasti aikalaisten ja edeltäjien teoksia: oppikirjojen pedagogiikka on aikakaudelle tyypilliseen tapaan lukuisista lähteistä yhdistelemällä ja muokkaamalla koottua. Vaikka Rajalenius kannustaa opiskelemaan myös moderneja kieliä, Gezeliuksen kirjapainon latinan oppikirjat ilmentävät jo lukumääränsäkin kautta sitä, että latinan asema oli 1600-luvun lopun koululaitoksessa edelleen vankkumaton.

(Endnotes)

¹ Gardberg 1949, 168–200; Laasonen 1977, 412–417; Laasonen 1997; Laine 2006, 85–112.

² Sulpiti Severi Historia sacra 1669, esipuhe. 1600-luvun kouluista ja latinan opetuksesta yleisemmin: Hanho 1947; Joutsivuo 2010; Kajanto 2000; Lagus 1890.

³ Koska 1600-luvun kouluissa varsinkin uskontoa ja kreikkaa opetettiin latinankielisten kirjojen avulla, oppiaineiden rajoja on vaikeaa määritellä tarkasti.

⁴ Dominicalia & festivalia evangelia 1687; Johannis Amos Comenii Orbis sensualium pictus 1684; Sulpiti Severi Historia sacra 1669; Vocum Latinarum Sylloge 1672.

⁵ Laasonen 1997; Leinonen 1998, 3562; Leinonen 2007, 57–58.

⁶ Esimerkiksi Curtius Rufuksen Aleksanteri Suuri -elämäkertaa oli vuonna 1689 jäljellä 430 kappaletta ja evankeliumiteosta Dominicalia & festivalia evangelia 1350 kappaletta: Gardberg 1949, 189; Laine 2006, 90; Laine 2010, 123.

⁷ Laine 2000; Rapola 1929, 36–76.

⁸ Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852 s. v. Bertil Rajalenius, nro 2229.

⁹ Vocum Latinarum Sylloge 1672, esipuhe.

¹⁰ Cornelii Nepotis excellentium imperatorum vitae 1685.

¹¹ M. Tullii Ciceronis Orationum selectarum liber 1686; M. T. Ciceronis Consolatio 1670; M. T. Ciceronis Epistolae selectae ac perbreves 1670; M. T. Ciceronis Scipionis somnium

1670; [Terentii Christiani] Comoedia Dyscoli 1670; Terentii Christiani Daniel 1670; Terentii Christiani Josephus 1670; Terentii Christiani Pentecoste 1670; Terentii Christiani Triumphus Christi 1670; Familiaria colloquia 1668. Myöskään teoksissa *Bellum grammaticale*; Caspari Seidelii *Portula lingvae latinae*; *Disticha moralia, sive Cato*; Donatus; *Paradigmata declinationum & conjugationum* ja Stephani Johannis Stephanij *Colloquia minora* ei ole esipuhetta. Alankomaalaista Cornelius Schonaesta (1541–1611) kutsuttiin kirjallisen esikuvansa mukaan kristityksi Terentiukseksi. Hän kirjoitti 16 näytelmää. Saksalainen Christophorus Helvicius (1581–1617) oli teologian ja Raamatun alkukielten professori Giessenin yliopistossa.

¹² *Aureae sententiae* 1671, nimiösivu.

¹³ *Vocum Latinarum Sylloge* 1672, nimiösivu.

¹⁴ *Fabulae Aesopi selectae Graece & Latine* 1669;

M. T. Ciceronis *Epistolae selectae ac perbreves* 1670, nimiösivu. Triviaalikouluun oli tarkoitettu myös esimerkiksi teokset Caspari Seidelii *Portula lingvae latinae* 1671; [Terentii Christiani] *Comoedia Dyscoli* 1670; M. T. Ciceronis *Scipionis somnium* 1670; Stephani Johannis Stephanij *Colloquia minora* 1687.

¹⁵ *Libellus aureus* 1670; M. Tullii Ciceronis *Orationum selectarum liber* 1686.

¹⁶ *Bellum grammaticale* 1669, nimiösivu.

¹⁷ Terentii Christiani Daniel 1670; Terentii Christiani Josephus 1670; Terentii Christiani Pentecoste 1670; Terentii Christiani Triumphus Christi 1670, nimiösivut.

¹⁸ Vain Lactantiuksen *De mortibus persecutorum* -teoksessa (L. Caecilii Firmiani Lactantii *De mortibus persecutorum* 1684) ei mainita kohderyhmää.

¹⁹ *Dominicalia & festivalia evangelia* 1687, esipuhe; *Nomenclatura Rerum brevissima* 1678, esipuhe.

²⁰ *Fabulae Aesopi selectae Graece & Latine* 1669; *Dominicalia & festivalia evangelia* 1687; *Familiarium colloquiorum libellus Graece & Latine* 1690; *J. G. D. Ep. Ab. Lexicon graeco-latinum* 1686. Saksalainen Johannes Posselius nuorempi (1565–1623) oli kreikan professori Rostockin yliopistossa.

²¹ Joissakin sanaston kohdissa on jopa italian- ja ranskankielisiä vastineita: *Lucii Annaei Flori Rerum Romanarum* 1675; *Q. Curtii Rufi de rebus gestis Alexandri Magni* 1675.

²² *Johannis Amos Comenii Orbis sensualium pictus* 1684, nimiösivu. Tšekkiläinen Comenius (1592–1670) oli aikansa merkittävimpiä pedagogeja.

²³ *Nomenclatura Rerum brevissima* 1678. Florinuksen sanakirjasta painettiin Tukholmassa vuosina 1695, 1708 ja 1733 lisäpainoksia, joihin on lisätty neljänneksi kieleksi saksa.

²⁴ *Libellus aureus* 1670.

²⁵ *Aureae sententiae* 1671, *Sententiarum usus*. Ks. myös *Johannis Amos Comenii Orbis sensualium pictus* 1684, esipuhe.

²⁶ *Breviarium grammaticae Latinae* 1683, *Informandi modus*

²⁷ *Vocum Latinarum Sylloge* 1672, esipuhe.

²⁸ *Breviarium grammaticae Latinae* 1683, esipuhe. Kieliopin loppuun liittämässään kasvatusopillisessa tekstissä Rajaleniüs käsittelee suomen, ruotsin, saksan, puolan, venäjän, viron, latvian, ranskan, heprean ja kreikan opiskelua: *Breviarium* 1683, *Informandi modus*.

²⁹ 1600-luvulla koululaitosta haluttiin kehittää paitsi pappien myös valtion virkamiesten kouluttamiseksi; virkamiehiä tarvittiin hallinnon, oikeuslaitoksen, kaupan ja manufaktuuri- ja teollisuuden tehtäviin. Modernien kielten, kuten saksan ja ranskan osaaminen oli näillä aloilla tärkeää: Joutsivuori 2010, 113–116; Leinonen 1998, 25. Aikana, jolloin Gezelius kustansi oppikirjoja Turussa, julkaistiin jo lukuisia ruotsin ja muiden modernien kielten kielioppeja ja oppikirjoja: Haapamäki

2002, 47–87. Klassisten kielten lisäksi yliopistoissakin opetettiin moderneja kieliä ja niiden opettajat kirjoittivat oppikirjoja, kuten lukukirjoja ja kielioppeja: Hovdhaugen 2000, 26–32.

³⁰ *Breviarium grammaticae Latinae* 1683, esipuhe.

³¹ *Breviarium grammaticae Latinae* 1683, Informandi modus

³² *Donatus* 1684, nimiösivu; *Paradigmata declinationum & conjugationum Latina* 1670, nimiösivu.

³³ *Aureae sententiae* 1671, *Sententiarum usus*.

³⁴ *Nomenclatura Rerum brevissima* 1678, esipuhe.

³⁵ *Aureae sententiae* 1671, *Sententiarum usus*.

³⁶ *Aureae sententiae* 1671, *Sententiarum usus*.

³⁷ *Breviarium grammaticae Latinae* 1683, esipuhe.

³⁸ *Breviarium grammaticae Latinae* 1683, Informandi modus

³⁹ *Esim. Dominicalia & festivalia evangelia* 1687, nimiösivu ja esipuhe; *Johannis Amos Comenii Orbis sensualium pictus* 1684, esipuhe; *Stephani Johannis Stephanij Colloquia minora* 1687, nimiösivu; *Vocum Latinarum Sylloge* 1672, nimiösivu.

⁴⁰ *Vocum Latinarum Sylloge* 1672, esipuhe.

⁴¹ *Vocum Latinarum Sylloge* 1672, esipuhe.

⁴² *Dominicalia & festivalia evangelia* 1687, nimiösivu ja esipuhe.

⁴³ *Breviarium grammaticae Latinae* 1683, Informandi modus

⁴⁴ *Nomenclatura Rerum brevissima* 1678.

⁴⁵ *Johannis Amos Comenii Orbis sensualium pictus* 1684, esipuhe.

⁴⁶ *Paradigmata declinationum & conjugationum Latina* 1670, nimiösivu.

⁴⁷ *Esim. Libellus aureus* 1670, esipuhe; *Paradigmata declinationum & conjugationum Latina* 1670, nimiösivu.

⁴⁸ *Johannis Amos Comenii Orbis sensualium pictus* 1684, esipuhe.

⁴⁹ *Nomenclatura Rerum brevissima* 1678, esipuhe.

⁵⁰ *Breviarium grammaticae Latinae* 1683, esipuhe.

⁵¹ *Aureae sententiae* 1671, *Sententiarum usus*.

-
- ⁵² *Vocum Latinarum Sylloge* 1672, esipuhe.
- ⁵³ *Phaedri fabularum Aesopiarum Libri Quinque* 1694, esipuhe.
- ⁵⁴ *Breviarium grammaticae Latinae* 1683, Informandi modus 55 *Esim. Disticha moralia, sive Cato* 1669.
- ⁵⁶ *Nomenclatura Rerum brevissima* 1678, esipuhe.
- ⁵⁷ *Ratio Informandi in Scholis Trivialibus* 1649. Julkaistu painettuna teoksessa Hall 1921.
- ⁵⁸ Vuonna 1683 painetussa opetusohjelmassaan *Methodus informandi* Gezelius suosittelee monia oman kirjapainonsa tuotteita, kuten *Orbis sensualium pictusta: Methodus informandi* 1683.
- ⁵⁹ *Breviarium grammaticae Latinae* 1683, Informandi modus
- ⁶⁰ Heikel 1894, 119–127; Joutsivuo 2010, 126; Laasonen 1977, 362; Lagus 1890, 57–58; Laine 2010, 123; Leinonen 2007, 58–59.
- ⁶¹ *Libellus aureus* 1670, esipuhe.
- ⁶² *Dominicalia & festivalia evangelia* 1687, esipuhe.
- ⁶³ *Phaedri fabularum Aesopiarum Libri Quinque* 1694, esipuhe.
- ⁶⁴ *Aureae sententiae* 1671, *Sententiarum usus*.
- ⁶⁵ *Nomenclatura Rerum brevissima* 1678, esipuhe.
- ⁶⁶ *Lucii Annaei Flori Rerum Romanarum* 1675, nimiösivu ja sanaston esipuhe; *Q. Curtii Rufi de rebus gestis Alexandri Magni* 1675, nimiösivu ja sanaston otsikko.
- ⁶⁷ *Cornelii Nepotis excellentium imperatorum vitae* 1685, nimiösivu ja sanaston otsikko.
- ⁶⁸ Vertailu aikalaisten ja edeltäjien ajatteluun vaatisi laajemman käsittelyn kuin mikä on tässä artikkelissa mahdollista.
- ⁶⁹ *Ratio Informandi in Scholis Trivialibus* 1649. Julkaistu painettuna teoksessa Hall 1921.
- ⁷⁰ Leinonen 1998, 78 ja passim ; Luukkanen 1997, 191.

Lähteet:

Johannes Gezelius vanhemman kirjapainossa painettuja teoksia (käytettyjen painosten lisäksi ilmoitetaan muiden painosten vuosiluvut teoksen *Suomen kansallisbibliografia 1488–1700* mukaan)

Aureae sententiae. Aboae, 1671; 1680; 1682; 1686.

Bellum grammaticale. Aboae, 1669; 1687.

Breviarium grammaticae Latinae. Per B. Rajalen. [Aboae], 1683.

Caspari Seidelii Portula lingvae latinae. Aboae, 1671.

Cornelii Nepotis excellentium imperatorum vitae. Aboae, 1674; 1685.

Disticha moralia, sive Cato. Aboae, 1669; 1685.

Dominicalia & festivalia evangelia, graeco-latina. Aboae, 1679; 1687.

Donatus. Aboae, 1669 (ei säilynyttä kappaletta); 1684; 1688 (ei säilynyttä kappaletta).

Fabulae Aesopi selectae Graece & Latine. Aboae, 1669; 1688.

Familiaria colloquia, Opera Christophori Helvici. Aboae, 1668.

Familiarium colloquiorum libellus Graece & Latine. Autore Johanne Posselio. Aboae, 1690.

Johannis Amos Comenii Orbis sensualium pictus. Aboae, 1680 (ei säilynyttä kappaletta); 1682 (ei säilynyttä kappaletta); 1684; 1689.

J. G. D. Ep. Ab. Lexicon graeco-latinum. Aboae, 1686.

Libellus aureus de civilitate morum puerilium, Olim a Des. Erasmo Roterodamo Conscriptus. Aboae, 1670.

Lucii Annaei Flori Rerum Romanarum. Aboae, 1675.

L. Caecilii Firmiani Lactantii, De mortibus persecutorum. Aboae, 1684.

M. Tullii Ciceronis Orationum selectarum liber. Aboae, 1669; 1686.

- M. T. Ciceronis Consolatio. Aboae, 1670.
- M. T. Ciceronis Epistolae selectae ac perbreves. Aboae, 1670.
- M. T. Ciceronis Scipionis somnium. Aboae, 1670.
- Methodus informandi in Paedagogiis tam ruralibus quam urbicis. Nec non Scholis Trivialibus, Per Dioecesin Aboensem. Aboae, 1683.
- Nomenclatura Rerum brevissima, Latino–Sveco–Finnonica. Studio & sumptibus Henrici M. Florini. Aboae, 1678.
- Paradigmata declinationum & conjugationum Latina. Aboae, 1670.
- Phaedri fabularum Aesopiarum Libri Quinque. Aboae, 1694 (ilmestynyt vasta Gezeliuksen kuoltua, mutta vuoden 1670 Phaedruss-painoksesta ei tunneta säilynyttä kappaletta).
- Q. Curtii Rufi de rebus gestis Alexandri Magni. Aboae, 1675; 1686.
- Stephani Johannis Stephanij Colloquia minora. Aboae, 1687.
- Sulpiti Severi Historia sacra. Aboae, 1669.
- [Terentii Christiani] Comoedia Dyscoli. Aboae, 1670.
- Terentii Christiani Daniel. Aboae, 1670.
- Terentii Christiani Josephus. Aboae, 1670.
- Terentii Christiani Pentecoste. Aboae, 1670.
- Terentii Christiani Triumphus Christi. Aboae, 1670.
- Vocum Latinarum Sylloge. Aboae, 1672; 1688.

Kirjallisuus

- Gardberg, Carl-Rudolf, *Kirjapainotaito Suomessa Uudenkaupungin rauhaan asti*. Helsingin graafillinen klubi 1949.
- Haapamäki, Saara, *Studier i svensk grammatikhistoria*. Åbo Akademis förlag 2002.
- Hall, B. Rud., *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561–1905. I–III. 1561, 1611 och 1649 års skolordningar*. Årsböcker i svensk undervisningshistoria vol. IV. 1921. Teos sisältää

vuoden 1649 koulujärjestyksen *Ratio Informandi in Scholis Trivialibus* ja *De Gymnasijs*.

Hanho, J. T., *Suomen oppikoululaitoksen historia I. Ruotsin vallan aika*. WSOY 1947.

Heikel, I. A., *Filologins studium vid Åbo universitet. Åbo universitets lärdomshistoria*. Svenska Literatursällskapet i Finland 1894.

Hovdhaugen, Even, Karlsson, Fred, Henriksen, Carol & Sigurd, Bengt (toim.), *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Societas Scientiarum Fennica 2000.

Joutsivuo, Timo, "Papeiksi ja virkamiehiksi", teoksessa *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Toimittaneet Jussi Hanska ja Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 112–183.

Kajanto, Iiro, *Latina, kreikka ja klassinen humanismi Suomessa keskiajalta vuoteen 1828*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000.

Laasonen, Pentti, *Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 1977.

Laasonen, Pentti, "Gezelius, Johannes vanhempi (1615–1690)", teoksessa *Suomen kansallisbiografia* 1997 (päivitetty 2012, luettu verkossa 2014).

Lagus, Ernst, *Studier i den klassiska språkundervisningens historie i Finland med afseende vid förhållandena i Sverige och andra länder*. Helsingfors 1890.

Laine, Tuija, "Florinus, Henricus (1633–1705)", teoksessa *Suomen kansallisbiografia* 2000 (luettu verkossa 2014).

Laine, Tuija, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

Laine, Tuija, "Koulujen oppikirjojen tuotanto ja levitys", teoksessa *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Toimittaneet Jussi Hanska ja

Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 123–125.

Leinonen, Markku, *Johannes Gezelius vanhempi luonnonmukaisen pedagogiikan soveltajana. Comeniuslainen tulkinta*. Jyväskylän yliopisto 1998.

Leinonen, Markku, “Johannes Gezelius vanhempi ja oppimisen ilo”, teoksessa *Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa*. Toimittaneet Juhani Tähtinen ja Simo Skinnari. Suomen Kasvatustieteellinen Seura 2007, 55–74.

Luukkanen, Tarja-Liisa, “Filosofia & kasvatus”, teoksessa *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*. Toimittanut Tuija Laine. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997, 180–192.

Rapola, Martti, “Henrik Florinus. Elämäkerran ääriiviivoja”, teoksessa *Varsinais-Suomen maakuntakirja 3*. Varsinais-Suomen maakuntaliitto 1929, 36–76.

Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852 (luettu verkossa 2014).